

คติพจน์ในวรรณคดี : การศึกษาแนวคิดและกลวิธีทางภาษา MOTTO IN LITERATURE : A STUDY OF LANGUAGE CONCEPTS AND STRATEGIES

สุริยา อินทจันท*

อาจารย์ประจำ ภาควิชาศึกษาทั่วไป วิทยาลัยนาฏศิลป์อ่างทอง สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์

Suriya Intajanta*

Teacher, Department of General Education, Angthong College of Dramatic Arts, Bunditpatanasilpa Institute

*Corresponding Author E-mail : krusuriya666@gmail.com

(วันที่รับบทความ : ตุลาคม 14, 2566 ; วันที่แก้ไขบทความ : ธันวาคม 7, 2566 ; วันที่ตอบรับบทความ : ธันวาคม 14, 2566)

บทคัดย่อ

วรรณคดีไทยมีคำสอนและเนื้อหาที่ปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมและมีคติพจน์ที่เป็นแนวทางในการปฏิบัติอยู่ในเรื่อง โดยวรรณคดีคำสอนจะสะท้อนความเป็นไปของสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละยุคสมัย ซึ่งให้ข้อคิดและมีคติพจน์ที่ทำให้ผู้อ่านได้มีแนวทางนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของตนเอง ผู้วิจัยจึงสนใจในประเด็นแนวคิดและกลวิธีทางภาษาของวรรณคดี เพื่อให้เข้าใจลักษณะที่สำคัญของคติพจน์ในวรรณคดีว่าส่วนใหญ่เน้นไปที่คำสอนในด้านใด โดยบทความนี้ผู้วิจัยจะศึกษาด้วยการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) จากวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เนื่องจากยุคนี้ถือเป็นยุคแห่งการฟื้นฟูวรรณคดีต่อเนื่องจากสมัยอยุธยาและเป็นยุคทองของวรรณคดี จึงทำให้เกิดวรรณคดีและกวีที่สำคัญมากมาย ผลการศึกษาพบว่า ลักษณะที่สำคัญของคติพจน์ในวรรณคดีส่วนใหญ่เน้นไปที่คำสอนในด้านตัวบุคคล ได้แก่ คำสอนเกี่ยวกับเพศชายและหญิง การดำเนินชีวิต และการอยู่ร่วมกันในสังคม ซึ่งมีลักษณะเด่นทางกลวิธีทางภาษาด้วยการใช้คำและการใช้ภาพพจน์ สอดแทรกไว้ด้วยคุณค่าทางอารมณ์ คุณค่าทางปัญญา คุณค่าทางศีลธรรม คุณค่าทางวัฒนธรรม คุณค่าทางการใช้ภาษา รวมถึงคำสอนที่แฝงด้วยแนวคิดตามหลักพระพุทธศาสนา การอยู่ร่วมกันในสังคม การรักชาติ การจงรักภักดี เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้อ่านที่จะนำคติพจน์เหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบัน กลุ่มเกลาให้ผู้อ่านรู้จักความจริงแห่งชีวิตผ่านการอ่านวรรณคดี

คำสำคัญ : วรรณคดีไทย, คติพจน์ในวรรณคดี, กลวิธีทางภาษา

Abstract

Thai literature has teachings and content that instills morality and ethics and has mottos that serve as guidelines for practice. The teachings of literature reflect the nature of society, way of life, culture, and traditions of each era. It gives insights and mottos that give readers a guideline to practice in their own lives. The researcher is therefore interested in the concepts and language strategies of literature. In order to understand the important characteristics of maxims in literature, what teachings do they mostly focus on? In this article, the researcher will study using documentary research from literature from the early Rattanakosin period. This is because this era is considered to be the era of literary revival continuing from the Ayutthaya period and is the golden age of literature. Thus giving rise to many important literatures and poems. The results of the study found that important characteristics of maxims in most literature focus on teachings on the individual, including teachings about male and female gender, lifestyle, and living together in society which has distinctive features of language strategies by using words and using images. Inserted with emotional value, intellectual value, moral values, cultural values, Value of language use. Including teachings hidden in concepts according to Buddhist principles. Living together in society, patriotism, loyalty for the benefit of readers to apply these maxims in today's society. Convince readers to know the truth of life through reading literature.

Keywords : Thai Literature, Literary Mottos, Language Strategies

บทนำ

คติพจน์ คือ ถ้อยคำอันเป็นคติเตือนใจสั้น ๆ แต่มีความหมายชวนคิดและดึงดูดความสนใจ การเขียนคติพจน์จึงต้องสรรคำที่สามารถสื่อความหมายได้ตรงประเด็น ไม่ต้องตีความหรือทำความเข้าใจเพิ่มเติม เช่น “เงินทองเป็นมายา ข้าวปลาเป็นของจริง” (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม, 2555 : ออนไลน์)

คติพจน์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย “เกียรติภูมิจุฬาฯ คือเกียรติแห่งการรับใช้ประโยชน์” และคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุที่เป็นศาสนสุภาษิตหรือคำสอนที่แพร่หลายในสังคม เช่น “สงบ เย็น เป็นประโยชน์” คนที่สำคัญกว่าทุกสิ่ง” (สายป่าน ปุริวรรคชนะ, 2564)

วรรณคดีไทยเป็นบทประพันธ์อันประกอบด้วยศิลปะแห่งการประพันธ์ และมีเนื้อเรื่องอันมีอำนาจลึกลับให้เกิดความรู้สึกนึกคิดและอารมณ์ต่าง ๆ ไม่ใช่เรื่องที่ทำให้ความรู้เพียงอย่างเดียวแต่เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นด้วยทักษะทางภาษาของผู้ประพันธ์ที่ถ่ายทอดหรือสื่อสารอารมณ์ ความรู้สึก หรือจินตภาพของตนเองโดยใช้ภาษาเป็นเครื่องมือ (สำราญ ผลดี, 2561) รวมถึงมีการสอดแทรกคำสอนที่ปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม เพื่อเป็นคติพจน์และแนวทางในการปฏิบัติตนในการดำเนินชีวิตในสังคม โดยหลักคำสอนแฝงอยู่ทั้งในเรื่องราว ตัวละคร หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น อันเป็นเจตนาของผู้ประพันธ์ โดยที่คติพจน์ในวรรณคดีไทยจะมีความสัมพันธ์และสอดคล้องกับทัศนคติและค่านิยมของคน ซึ่งเป็นภาพสะท้อนของสังคมในสมัยนั้น ๆ และมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน

ประเทศไทยเริ่มมีการประพันธ์วรรณคดีมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยการประพันธ์วรรณคดีได้ปรากฏขึ้นตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงรัตนโกสินทร์ ซึ่งยุคที่วรรณคดีได้รับการฟื้นฟูและถือว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีและกวี คือ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นในรัชกาลที่ 1-3 เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 1 วรรณคดีได้รับการฟื้นฟูและนำมาเรียบเรียงค้นหาส่วนที่หายไปให้สมบูรณ์ หลังจากที่ได้มีการย้ายราชธานีเรียบร้อยแล้ว ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 การเกิดสงครามลดน้อยลงจึงทำให้บ้านเมืองสงบสุข เหล่าประชาชนและเจ้านายนิยมความรื่นเริง จึงเกิดวรรณคดีที่สำคัญและกวีชื่อดังมากมาย ความรุ่งเรืองไปจนถึงรัชกาลที่ 3 อาทิเช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ สามก๊ก บทละครเรื่องอิเหนา พระอภัยมณี ขุนช้างขุนแผน ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงโลกนิติ เป็นต้น ทำให้วรรณคดีกลายเป็นสิ่งสำคัญที่สะท้อนภาพของสังคมในแต่ละยุค อีกทั้งวรรณคดียังสามารถจูงใจคนด้วยการแฝงคำสอนและคติพจน์ ผ่านบทประพันธ์ที่ไพเราะและสวยงามจากตัวกวี

ดังนั้น วัตถุประสงค์ของบทความนี้จึงมุ่งศึกษาคติพจน์ในวรรณคดีว่ามีการใช้แนวคิดและกลวิธีทางภาษาใดที่เป็นลักษณะเด่น โดยผู้วิจัยจะใช้การศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยยกตัวอย่างกรณีศึกษาวรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผ่านคติพจน์ในวรรณคดีในเรื่องสมัยโบราณว่าเหมือนหรือแตกต่างกันในประเด็นใด ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านสามารถนำคติพจน์เหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ในสังคมปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม จัดบอร์ดความรู้เรื่องทนต์สุขศึกษา เป็นต้น

วรรณคดีไทย

วรรณคดีมีทั้งรูปแบบร้อยกรองและร้อยแก้ว โดยเขียนขึ้นไว้เป็นหนังสือ ข้อเขียน บทประพันธ์ หรืองานเขียนที่มีคุณค่า โดยวรรณคดีมีความหมายคล้ายกับคำว่า วรรณกรรม หมายถึง หนังสือทุกประเภท ซึ่งรวมถึงหนังสือวรรณคดีด้วย ทั้งนี้ อาจมาจากความหมายตามรูปศัพท์ที่ หมายถึง ทำให้เป็นหนังสือ (จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์, 2560) วรรณคดี หมายถึง งานเขียนหรือบทประพันธ์ที่ได้รับการยกย่องว่าแต่งดี มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ส่วนวรรณกรรม หมายถึง การกระทำที่เกี่ยวกับหนังสือ หรือสิ่งที่เขียนขึ้นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นไปในรูปแบบใด หรือเพื่อความมุ่งหมายใด ซึ่งอาจจะเป็นไปปลิว หนังสือพิมพ์ นวนิยาย คำอธิบาย หรือฉลากยาก็ได้ (กุหลาบ มัลลามาศ, 2559)

จิตต์นิภา ศรีไสย์ และคณะ (2559 : 7) กล่าวว่า การแต่งวรรณคดีและวรรณกรรมมีบ่อเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ดังนี้

1. เรื่องทางศาสนา ความรู้ที่มีต่อศาสนาและความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา เช่น มหาเวสสันดรชาดก พระปฐมสมโพธิกถา มหาชาติคำหลวง กามนิต พระมาลัยคำหลวง นันโทปนันทสูตรคำหลวง นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวถึงนรก สวรรค์ และนิพพาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อถือศรัทธาพระพุทธศาสนาของคนไทย หรือช่วงต้นเรื่องของโครงการแข่งน้ำที่กล่าวบูชาเทพของพราหมณ์ฮินดู ได้แก่ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า

2. อารมณ์ความรู้สึกของกวี ที่ต้องการแสดงความรู้สึกส่วนตัว ต้องการแสดงความรัก ความเศร้า และความโกรธ เป็นต้น เป็นรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ส่วนตัวของกวีได้อย่างดีหรือถ้ากวีต้องการถ่ายทอดอารมณ์ในแบบสนุกสนานเพลิดเพลิน อาจผูกเรื่องหรือสร้างเป็นโครงเรื่องขึ้นได้เช่น มัทนะพาธา เพลงยาว นิราศต่าง ๆ หรือพระอภัยมณี ที่แต่งขึ้นจากจินตนาการตามอารมณ์ส่วนตัวของกวี

3. เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ หรือเป็นบันทึกและเผยแพร่เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แทรกไว้ในวรรณคดี เช่น โคลงภาพพระราชนิพนธ์สามกรุง สามก๊ก ราชพิธีราช

4. ความรักชาติ ความรู้สึกต่อชาติ ปลุกใจให้รักชาติ ให้สามัคคีกลมเกลียว ทำให้เกิดวรรณคดีประเภทปลุกใจให้รักชาติ เช่น เลือดสุพรรณ หัวใจนักรบ หรืองานของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งนวนิยาย บทละครและเพลง ส่วนใหญ่มีแนวคิดปลุกใจให้รักชาติ รักพวกพ้อง และเสียสละเพื่อชาติ

5. ความต้องการสดุดีหรือยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เป็นความรู้สึกจงรักภักดีหรือซาบซึ้งในคุณงามความดีที่ได้ทำให้แก่ราษฎร ทำให้เกิดวรรณคดีประเภทยกย่องพระเกียรติหรือสดุดีพระมหากษัตริย์ขึ้น เช่น ลิลิตตะเลงพ่าย ลิลิตยวนพ่าย โคลงยกย่องพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ยกย่องพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีที่ทรงสถาปนากรุงธนบุรีทำนุบำรุงศาสนา ปราบหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความสุขถ้วนหน้า

จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์ของการประพันธ์วรรณคดีนั้นมาจากหลายสาเหตุ และสามารถนำมาแบ่งประเภทของวรรณคดีได้ โดยจำแนกตามลักษณะของเนื้อเรื่อง ดังที่ จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์ (2560) กล่าวว่า แต่เดิมวรรณคดีมักแบ่งตามยุคสมัย ทั้งนี้ การจำแนกวรรณคดียังมีอีกหลายวิธี และยังไม่สามารถแยกออกจากกันได้เด็ดขาด เพราะลักษณะเนื้อหา รูปแบบ และแนวคิดบางอย่างมีส่วนที่พาดพิงกันอยู่และมีความคล้ายคลึงกันบางส่วน หากแบ่งการจำแนกตามลักษณะเนื้อเรื่อง สามารถแบ่งได้ 5 ประเภท ดังนี้

1. วรรณคดีการละครหรือนาฏการ คือ วรรณคดีที่มีเรื่องราว มีตัวละคร มีฉากต่าง ๆ ที่สามารถนำไปประกอบการแสดงได้ เช่น อิเหนานำไปแสดงละครรำ รามเกียรติ์นำไปแสดงโขน หรือสังข์ทองนำไปแสดงละครนอก

2. วรรณคดีเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน คือ วรรณคดีที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาและคำสอน เช่น พระปฐมสมโพธิกถา เป็นวรรณคดีศาสนาที่มีเนื้อหาบอกเล่าประวัติของพระพุทธเจ้า พระมาลัยคำหลวง บอกเล่าประวัติพุทธสาวกนามว่า พระมาลัย

3. วรรณคดีเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีหรือพิธีการ คือ วรรณคดีที่ใช้ประกอบพิธีการ หรือบอกเล่าขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น คำฉันท์ดุขกัสังเวกกล่อมช้าง ใช้ในพิธีการกล่อมช้าง หรือพระราชพิธีสิบสองเดือน ที่บอกเล่าเกี่ยวกับประเพณีในแต่ละเดือน

4. วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติหรือวรรณคดีทางประวัติศาสตร์ คือ วรรณคดีที่สดุดีหรือยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ไปพร้อมกัน เช่น ลิลิตยวนพ่ายยกย่องพระเกียรติสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงปราบปรามพระเจ้านครราชสีมาแห่งเมืองเชียงใหม่ วรรณคดีเรื่องนี้ได้บันทึกเหตุการณ์การสงครามในครั้งนั้นด้วย

5. วรรณคดีเกี่ยวกับอารมณ์ คือ วรรณคดีที่เกิดจากอารมณ์ของกวี และกวีได้ถ่ายทอดอารมณ์นั้นเป็นวรรณคดี เช่น วรรณคดีนิราศเรื่องต่าง ๆ ที่กวีมักถ่ายทอดอารมณ์แห่งหา อาวรณ์นางอันเป็นที่รักเพราะต้องจากนางไป

ดังนั้น วรรณคดีไทยจึงเป็นงานเขียนที่เกิดจากสาเหตุหลายประการและสามารถจำแนกได้หลายลักษณะ โดยแต่ละสาเหตุมาจากจุดมุ่งหมายที่ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อสารบางอย่างให้แก่ผู้อ่าน โดยมีการแฝงคติพจน์หรือคำสอนเอาไว้ในเนื้อหา ทั้งในด้านอารมณ์ การดำเนินชีวิต ศาสนา ประวัติศาสตร์ ขนบธรรมเนียม ความบันเทิง รวมถึงการยกย่องพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เพื่อให้ผู้อ่านสามารถนำคติพจน์ที่ตนได้รับการสื่อสารไปปรับใช้ในชีวิตของตนเองได้

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เริ่มตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2325-2394 ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1-3 โดยสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นยุคฟื้นฟูวรรณคดี โดยมีการฟื้นฟูวรรณคดีที่สูญหายหรือไม่ครบถ้วน รวมถึงมีการสร้างสรรค์งานขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนมาก ต่อมาในรัชกาลที่ 2 ถือว่าเป็นยุคทองของวรรณคดีและศิลปะแขนงต่าง ๆ เนื่องจากมีงานวรรณคดีสำคัญเกิดในยุคนี้หลายเรื่องและเกิดกวีที่มีชื่อเสียง โดยส่วนใหญ่เป็นงานที่มุ่งเพื่อประกอบการแสดง เช่น เรื่องอิเหนาในรัชกาลที่ 2 ที่ได้รับยกย่องว่าเป็นยอดของบทละครรำ (จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์, 2560) นอกจากละครในแล้ว

ละครนอกซึ่งเป็นละครของประชาชนทั่วไปก็เฟื่องฟูอย่างมากเช่นกัน โดยในสมัยนี้ได้มีบทละครนอกพระราชนิพนธ์เกิดขึ้นหลายเรื่อง เช่น สังข์ทอง ไกรทอง มณีพิชัย เป็นต้น และในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการส่งเสริมงานวิชาการมากขึ้น ผ่านงานเขียนในตำรา วรรณกรรม โคลง หรือเพลงยาวที่เกี่ยวกับการให้ความรู้มากขึ้น และมีการถือกำเนิดวรรณคดีประเภทล้อเลียนหรือเรียกว่า วรรณคดีประเภทยั่วล้อ เช่น เรื่องระเด่นลันได ที่ยั่วล้อเรื่องอิเหนา เป็นต้น

ยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น วรรณคดีไทยมีความเจริญรุ่งเรืองมาก เพราะการสร้างกรุงใหม่จิตใจของประชาชนก็มุ่งไปที่ความงาม ศิลปะ และการบันเทิง ซึ่งวรรณคดีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ได้รับการสืบทอดมาจากค่านิยมของสมัยอยุธยา ทั้งในด้านการเล่นและวิถีชีวิต ด้วยเหตุนี้ศิลปะจึงเชื่อมโยงกับประสบการณ์ ทั้งด้านดีและด้านร้าย เมื่อเกิดการประพันธ์วรรณคดีขึ้นแล้วงานจะต้องมีคุณค่าต่อทั้งผู้อ่านและผู้ประพันธ์ จึงนิยมถ่ายทอดความปรารถนาที่ติดอกติดใจผ่านคำสอน คำเตือนใจ คติพจน์ หรือสิ่งที่เชื่อกันว่าดีผ่านวรรณคดี เพราะเนื้อหาของงานศิลปะผ่านวรรณคดีจะช่วยให้เข้าใจจุดประสงค์ในตัวงานได้มากกว่าอ่านคำสอนที่เขียนขึ้นมาเฉย ๆ แสดงถึงความเชื่อถือต่ออำนาจของมนุษย์ที่สามารถเลือกกำหนดและปฏิบัติตนในชีวิตตัวเองได้ มักเชื่อมโยงกับหลักของพระพุทธศาสนา ผสมเข้ากับความเป็นบันเทิงและเนื้อเรื่องของวรรณคดี

วรรณคดีที่สำคัญในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังที่ดวงมน จิตรจันทน์ (2540) อธิบายไว้ มีดังนี้

1. วรรณคดีที่สำคัญในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้แก่

1) บทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ร่วมกับนักปราชญ์ราชบัณฑิต พระราชนิพนธ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ตามราชประเพณีที่ถือเอาความมั่นคงทางวัฒนธรรมเป็นความมั่นคงของแผ่นดินและเพื่อรวบรวมวรรณคดีอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติไว้เป็นวรรณคดีคู่บ้านคู่เมือง และเพื่อความบันเทิงของผู้อ่าน

2) กฎหมายตราสามดวง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์ ลูกขุน ราชบัณฑิต รวม 17 คน ช่วยกันรวบรวม เป็นร้อยแก้ว บางตอนมีคาถาบาลีแทรก พระราชนิพนธ์เพื่อชำระตัวบทกฎหมายและพระอัยการเก่าเสียใหม่ให้ถูกต้องยุติธรรม

3) ราชอิริยาฎถะ ประพันธ์โดยเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อครั้งเป็นพระยาพระคลัง พระยาอินทรรักษ์ราชพระภิรมย์ และมีพระศรีสุริยปริชา ช่วยกันแปลและเรียบเรียงขึ้น เป็นร้อยแก้ว แต่งเพื่อเป็นคติในการบำรุงสติปัญญาแก่ผู้อ่าน

4) สามก๊ก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อำนวยการแปลจากวรรณกรรมจีน เป็นร้อยแก้ว เพื่อเป็นตำราการดำเนินนโยบายการเมือง ยุทธวิธี และกลสงคราม ตลอดจนสอนศีลธรรม และคติดำเนินชีวิต

2. วรรณคดีที่สำคัญในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้แก่

1) บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นกลอนบทละคร พระราชนิพนธ์เพื่อใช้เล่นละครใน

2) กาพย์เห่ชมเครื่องคาวหวาน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นกาพย์ยานี 11 และโคลงสี่สุภาพ พระราชนิพนธ์เพื่อใช้ประกอบการเล่นเรือประพาส และรำพึงรำพันถึง สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ผู้ทรงมีความชำนาญเรื่องอาหารการกิน

3) เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ประพันธ์โดยกวีหลายท่าน เป็นกลอนแปด แต่งเพื่อใช้ขับเสภา

4) พระอภัยมณี ประพันธ์โดยสุนทรภู่ เป็นกลอนแปด สันนิษฐานว่าแต่งประสมคำในการแต่งขึ้นตอนต้นเรื่องแต่งเพื่อขายผีปากเลื่องตัวในเวลาที่ดีดึก ตอนต่อมาแต่งถวายพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพ เพื่อสนองคุณที่ให้การอุปการะ

5) กลอนสุภาพ 3 เรื่อง ประพันธ์โดยสุนทรภู่ โดยเรื่องสวัสดิรักษา ประพันธ์ขึ้นเพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ในรัชกาลที่ 2 ด้วยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมอบสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ให้เป็นศิษย์ในสำนักสุนทรภู่ ส่วนเพลงยาวถวายโอวาท เขียนขึ้นเพื่อเป็นคำทูลลาและให้โอวาทสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบวรราชปรีชาและเจ้าฟ้าปิ๋ว ซึ่งเป็นศิษย์ของสุนทรภู่ทั้ง 2 พระองค์ และสุภาพสกลสอนหญิง ประพันธ์ขึ้นเพื่อสอนสตรีทั่วไป ไม่ได้ให้แก่ใครเป็นการเฉพาะ เชื่อกันว่าสุนทรภู่แต่งเรื่องนี้เพื่อหาเงินในยามตกยาก

3. วรรณคดีที่สำคัญในสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่

1) บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ไชย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นกลอนบทละคร พระราชนิพนธ์เพื่อใช้เล่นบทละครนอก

2) ลิลิตตะเลงพ่าย พระนิพนธ์โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ประกอบด้วยร้อยและโคลง แต่งสลับกันไป จำนวน 439 บท นิพนธ์ขึ้นเพื่อบันทึกประวัติศาสตร์และยอพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

3) โคลงโลกนิติ พระนิพนธ์โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร ทรงชำระเป็นโคลงสี่สุภาพ บางโคลงมีคาถาบาลีวางไว้เป็นแม่บท นิพนธ์เพื่อเป็นคติสอนใจ และรัชกาลที่ 3 มีพระราชประสงค์ให้ประชาชนได้อ่าน

4) บทละครเรื่องระเด่นลันได ประพันธ์โดยพระมหามนตรี (ทรัพย์) เป็นกลอนบทละคร ประพันธ์เพื่อต้องการอวดฝีมือตน นอกเหนือไปจากกลอนกลบทกบเต้นสามตอนและโคลงกาพย์คัดสรร และอาจต้องการล้อเรื่องอิเหนา

ช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ ปรากฏวรรณคดีที่หลากหลาย รวมถึงวรรณคดีคำสอนหรือวรรณกรรมคำสอนที่เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่มุ่งสอนในเรื่องของการประพฤติปฏิบัติตน แนวทางการดำเนินชีวิต โดยไม่เพียงแต่สอนข้าราชการให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชนเท่านั้น หรือสอนการเป็นกษัตริย์ที่ประพฤติตนตามหลักพุทธศาสนา (จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์, 2560) แต่เป็นคำสอนที่มุ่งสอนคนทั่วไป เป็นแนวทางในการวางตัวและการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ ยังปรากฏคำสอนเฉพาะเพศ คือ เรื่องสุภาพชนสอนหญิง ที่มุ่งสอนผู้หญิงในเรื่องการประพฤติปฏิบัติตัวโดยเฉพาะเจาะจง

ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีกับสังคมมีความสัมพันธ์กัน โดยสังคมมีส่วนในการสร้างจินตนาการ ความรู้สึกของผู้แต่ง ในขณะที่วรรณคดีที่ปรากฏก็เป็นภาพสะท้อนของสังคมและเหตุการณ์ในแต่ละยุคสมัยผ่านการถ่ายทอดด้วยฝีมือการประพันธ์ของผู้แต่ง ดังที่ สวัสดิ์ สิงห์ใหม่ (2549) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ของวรรณกรรมกับสังคมเป็นไปได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

ลักษณะแรก วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนสังคม เช่น บันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ เป็นภาพสะท้อนจากประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม วรรณกรรมจึงมีความเป็นจริงทางสังคมสอดแทรกอยู่

ลักษณะที่สอง สังคมมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมหรือต่อนักเขียน ทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญาและการเมือง สภาพการณ์ของปัจจัยเหล่านี้เป็นสิ่งที่กำหนดโลกทัศน์ และชีวิตทัศน์ของผู้เขียน

ลักษณะที่สาม วรรณกรรมหรือนักเขียนมีอิทธิพลต่อสังคม นักเขียนเป็นผู้มีพรสวรรค์ในการสร้างวรรณกรรมให้มีชีวิต โนมน้าวจิตใจผู้อ่าน และเป็นผู้มีทัศนคติกว้างไกลกว่าคนธรรมดา ส่วนหนึ่งเป็นเพราะมีความเข้าใจและเข้าถึงสภาพของมนุษย์และสังคมได้ลึกกว่าคนทั่วไป และยังคงคาดคะเนความเป็นไปในอนาคตได้อีกด้วย

จากความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงกันระหว่างวรรณกรรมกับสังคม จึงก่อให้เกิดคุณค่าของวรรณกรรม 5 ด้านที่สำคัญ (วันเนาว์ ยูเด็น, 2530) ได้แก่

1. คุณค่าทางอารมณ์ คือ แรงบันดาลใจที่เกิดขึ้นจากผู้ประพันธ์แล้วถ่ายทอดมายังผู้อ่าน ซึ่งผู้อ่านจะตีความวรรณกรรมนั้น ๆ ออกมาซึ่งอาจจะตรงหรือคล้อยกับผู้ประพันธ์ก็ได้

2. คุณค่าทางปัญญา คือ ผู้อ่านจะได้รับความคิด ความรู้เพิ่มขึ้น มีผลให้สติปัญญาแตกฉาน ทั้งทางด้านวิทยาการ ความรู้รอบตัว ความรู้เท่าทันคน ความเห็นอกเห็นใจมนุษย์ด้วยกัน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับตัวละครในเรื่องให้ข้อคิดต่อผู้อ่าน ขยายทัศนคติให้กว้างขึ้น บางครั้งทำให้ทัศนคติที่เคยผิดพลาดกลับกลายเป็นถูกต้อง

3. คุณค่าทางศีลธรรม คือ การมีคติหรือแง่คิดอย่างหนึ่งแทรกไว้ อาจจะเป็นเนื้อเรื่องหรือเป็นคติคำสอนระหว่างบรรทัด ซึ่งวรรณกรรมแต่ละเรื่องให้แง่คิดไม่เหมือนกัน ส่วนวรรณกรรมที่ให้คุณค่าทางศีลธรรมแก่ผู้อ่านที่เห็นได้ชัดเจน คือ วรรณกรรมศาสนา

4. คุณค่าทางวัฒนธรรม คือ มีหน้าที่สืบทอดวัฒนธรรมของชาติจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เป็นสายใยเชื่อมโยงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ ในวรรณกรรมมักจะบ่งบอกคติของคนในชาติไว้ เพื่อให้คนรุ่นหลังมีความรู้เกี่ยวกับคนรุ่นก่อนและเข้าใจวิถีชีวิตของคนรุ่นก่อน เข้าใจเหตุผลว่าทำไมคนรุ่นก่อนจึงคิดเช่นนั้น ก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน

5. คุณค่าทางการใช้ภาษา คือ การใช้ภาษาจูงใจผู้อ่านให้เกิดทัศนคติและความเชื่อ โดยใช้ภาษาในการสื่อสารทำให้ผู้อ่านสังเกต จดจำและนำไปใช้ เช่น การใช้คำ การใช้สำนวน และ การใช้ภาพพจน์ เป็นต้น

คุณค่าของวรรณกรรมที่มีต่อผู้อ่าน ผู้เขียน และสังคม สามารถส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาตนของคนในสังคมได้จากการอ่านและตีความหมายที่แทรกอยู่ในวรรณกรรม ส่งผลโดยตรงต่อทักษะด้านภาษา ทัศนคติต่อสังคม

หลักคำสอนด้านคุณธรรมจริยธรรม โดยวรรณคดีคำสอนจะสะท้อนความเป็นไปสังคมแต่ละยุคสมัย ซึ่งให้ข้อคิดและคติพจน์ที่ให้อ่านมีแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้อย่างหลากหลาย

แนวคิดและกลวิธีทางภาษาของคติพจน์ในวรรณคดี

วรรณคดีสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีเป็นจำนวนมาก โดยวรรณคดีที่สำคัญมีแนวคิดและกลวิธีทางภาษาที่เป็นลักษณะเด่น มีดังนี้

1. คติพจน์ต่อเพศชายและหญิง

การปฏิบัติตนของเพศชายและเพศหญิงมีความแตกต่างกันมากในสมัยนี้ โดยเพศชายจะต้องรักษาความสะอาด เพราะถือว่าความสะอาดเป็นความมงคล รวมถึงการตัดเล็บ การตัดผม การแต่งกายสีตามวันต้องให้เป็นสีมงคล ส่วนเพศหญิงจะต้องรู้จักประมาณตนในการแต่งตัว การรู้จักคบเพื่อน และการปฏิบัติต่อสามีอย่างถูกต้อง ดังปรากฏในเรื่องสวัสดิรักษาคำกลอน ของสุนทรภู่ (กรมศิลปากร, 2563 : ออนไลน์) ดังต่อไปนี้

ว่าเข้าตรู่สุริยโณทัย	ตื่นนอนให้ห้ามอย่าโกธะ
ผินพักตร์สู่บุรุษพิศและทักสิน	เสกวารินด้วยพระธรรมคาถา

(สวัสดิรักษาคำกลอน)

จากคำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้เสียงหรือการเล่นเสียง เป็นกลวิธีที่เกี่ยวกับการเลือกสรรคำสัมผัสมาใช้ เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียง ด้วยพยางค์และสระเดียวกัน เช่น คำว่า โย-โณ, ให้-ห้าม, สู่-บุ และประกอบไปด้วยหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ในทศพิธราชธรรม 10 ประการ ในข้อ อักโกธะ คือ ความไม่โกรธ (สุภาพร คงศิริรัตน์, 2531) เพื่อเป็นเครื่องเตือนสติและเป็นข้อปฏิบัติ เช่น การไม่โกรธและไม่มีความพยายาทำทำให้เกิดผลดีแก่ตนเอง เพราะคนที่จิตใจและร่างกายเศร้าหมอง บุคคลอื่นจะไม่เข้าใกล้ และไม่ต้องการคบหา

ส่วนของเพศหญิงได้มีคติพจน์เช่นเดียวกันจากเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่ (กรมศิลปากร, 2563 : ออนไลน์) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมสำหรับผู้หญิง เช่น เรื่องการครองตนอย่างจริงจังจะต้องสำหรับผู้ที่เป็นผู้หญิง ควรปฏิบัติตนอย่างไรให้ถูกต้องในความเป็นผู้หญิง การรู้จักประมาณตนในการแต่งตัว การรู้จักคบเพื่อน และการปฏิบัติต่อสามีอย่างถูกต้อง เช่น

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา
เป็นสาวแซ่แร้วสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
มั่นแต่กร้าวรานร่อยถอยราคา	จะพลอยพาหอยหายจากกายนาง

(สุภาษิตสอนหญิง)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้ภาพพจน์ เพื่อมุ่งให้เกิดความรู้ความเข้าใจผ่านความหมายโดยนัยหรือความหมายแฝง โดยใช้การอุปมา หมายถึง การเปรียบของสิ่งหนึ่งให้เหมือนหรือคล้ายกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำเหล่านี้เป็นตัวเชื่อม อาทิ กล ดัง ดุจ ประดุจ เพียง แม่น เหมือน รวากับ (ปฐมพงษ์ สุขเล็ก, 2561) ซึ่งในบทประพันธ์นี้ใช้คำว่า เหมือน ในการเปรียบเทียบผู้หญิงในวัยสาวว่าเปรียบเสมือนเพชรพลอยซึ่งสูงทั้งคุณค่า ราคา และความงาม หากเกิดรอยแตกกร้าวหรือเป็นตำหนิจะทำให้คุณค่าสูญสิ้นไป หมายความว่าผู้หญิงที่ดีควรรักษานวลสงวนตัว รักษาคุณค่าและศักดิ์ศรีของตนเองไว้จะเพิ่มความสง่างามมากยิ่งขึ้น

2. คติพจน์ต่อการดำเนินชีวิต

การดำเนินชีวิตตามธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งดีและเลวปนกัน โดยเนื้อแท้แล้วมนุษย์มีสัญชาตญาณแต่กำเนิดแต่อาจจะเลวได้ด้วยการหลงผิด การเกิดกิเลส เพราะตามใจตนเอง รวมถึงสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่หล่อหลอมให้เกิดความดีเลวต่างกัน ดังนั้น คติพจน์ต่อการดำเนินชีวิตจึงมีแนวคิดเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเชื่อมโยงกันเป็นส่วนใหญ่ ในการสอนให้มนุษย์ปฏิบัติตนอยู่ในศีลในธรรม มีการพูดจาที่ดี มีคุณธรรมจริยธรรม ให้กลัวบาป กลัวการทำชั่ว โดยคติพจน์เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มีรายละเอียดดังนี้

2.1 คติพจน์เรื่องการพูด มนุษย์ควรตระหนักถึงความสำคัญของคำพูด เพราะคำพูดสามารถสร้างมิตรและศัตรูได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งหากพูดด้วยการใช้ถ้อยคำที่เหมาะสมกับกาลเทศะจะทำให้เกิดคนรักและเอ็นดูมากกว่าคนเกลียด ดังปรากฏในเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ของสุนทรภู่ (กรมศิลปากร, 2563 : ออนไลน์) เช่น

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
 แม้นเจ็บอื่นหมิ่นแสนจะแคลนคลาย เจ็บจนตายเพราะเหน็บให้เจ็บใจ

(เพลงยาวถวายโอวาท)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้คำ โดยการซ้ำคำ เป็นกลวิธีที่ผู้เขียนต้องการเน้นย้ำเกี่ยวกับความรู้สึกหรือการกระทำบางอย่างให้เด่นชัดมากขึ้น การใช้คำนามธรรมจากบทประพันธ์นี้เป็นคำด่าลบลบ โดยมีการซ้ำของคำว่า เจ็บ ที่ต้องการเน้นย้ำถึงความเจ็บซ้ำของผู้ฟังหากถูกพูดไม่ดีใส่ตนเอง ซึ่งมีความเจ็บปวดมากถึงขั้นจำไปจนตายและจะไม่มีทางเห็นผู้พูดเป็นมิตรอีกต่อไป ซึ่งแฝงคติพจน์ไว้ว่าควรคิดก่อนพูด ให้รู้ว่าจะไรควรพูด อะไรไม่ควรพูด เพราะคำพูดที่พูดออกไปอาจจะทำให้ผู้ฟังสะเทือนใจ เสียใจ ผิดหวัง วิตกกังวล และโกรธได้

นอกจากนี้ การพูดยังหมายถึงการพูดจានินทาคนอื่น เป็นสิ่งที่ยากจะห้ามได้ ผู้ถูกนินทาทำได้เพียงไม่ใส่ใจหรือไม่สนใจคำเหล่านั้น ดังปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ (อำภพร รินปัญญา, 2561) เช่น

อันนินทาเกลเหมือนเหน้า ไม่ชอกช้ำเหมือนเอามีดมารีดหิน
 แค่องคร่ำปฏิมาয়งราคน คนเดินดินหรือจะสิ้นคนนินทา

(พระอภัยมณี)

จากคำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้ภาพพจน์ โดยใช้การอุปมา ซึ่งในบทประพันธ์นี้ใช้คำว่า เหมือน ในการเปรียบเทียบให้ผู้ถูกนินทา นิ่งเหมือนหินที่ถูกมีดกรีดแล้วไม่เป็นอะไร นั่นคือไม่ต้องไปใส่ใจกับคำนินทา เพราะแม้แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังหลีกเลี่ยงไม่พ้นคำนินทา ดังนั้น คนธรรมดาจึงต้องพบเจอกับคำนินทาอยู่เสมอ จึงไม่ควรไปให้ความสำคัญกับคำนินทาเหล่านั้น

2.2 คติพจน์เรื่องความรัก มนุษย์มีกามตัณหา มีความต้องการรักใคร่ชอบพอ และความรักนำไปสู่ความร้อใจและความทุกข์หากเป็นรักที่ไม่สมหวัง เพราะมนุษย์ยึดมั่นกับความรักที่สามารถแปรเปลี่ยนได้เสมอ ดังปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (วุฒิชัย ศรีจรูญ, 2563) เช่น

อันโลกีย์เป็นที่แหนหวง ดังบัวผูกพันทั่วหน้า
 อันวิสัยไตรโลกธรรมดา เสนหาโทษโกล่กลั่น

(รามเกียรติ์)

จากบทพระราชนิพนธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้ภาพพจน์ โดยใช้การอุปมาด้วยคำว่า ดัง หมายถึง ความหวงแหนจากความรักเหมือนบัวที่มัดใจไม่ให้ไปไหนได้ ควรมีสติในการรัก ไม่ให้ความรักนำพาไปสู่การทำสิ่งที่ผิด ควรให้ความรักนำพาแต่สิ่งที่ดีเข้ามา

2.3 คติพจน์เรื่องความกตัญญู สังคมไทยมีความเชื่อในเรื่องพระคุณพ่อแม่ และการกตัญญูมีความสำคัญต่อผู้เป็นลูกอย่างมาก ดังปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ (อำภพร รินปัญญา, 2561) เช่น

อันรักษาศีลสัตย์กัตเวที ย่อมเป็นที่สรรเสริญเจริญคน
 ทรลักษณ์อกตัญญูตาเขา เทพเจ้าก็จะแข่งทุกแห่งหน
 ให้ทุกข์ร้อนองหนองอรพล พระเวทมนตร์เสื่อมคลายทำลายยศ

(พระอภัยมณี)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้ภาพพจน์ โดยใช้การอุปมา หมายถึง เป็นการนำสิ่งที่เกินความจริงมาเปรียบเทียบกับสิ่งที่ต้องการจะกล่าวถึง เพื่อสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่าน โดยในบทประพันธ์นี้ใช้คติพจน์ เทพเจ้าก็จะแข่งทุกแห่งหน เป็นการกล่าวเกินจริง ซึ่งการใช้คำนี้เพื่อต้องการให้ลูกที่มีความคิดอกตัญญูรู้สึกกลัว เพราะพระคุณของพ่อและแม่ยิ่งใหญ่ หากไม่ตอบแทนจะถือว่าเป็นสิ่งผิด

3. คติพจน์ต่อการอยู่ร่วมกันในสังคม

การอยู่ร่วมกันในสังคมสมัยโบราณ ต้องรู้จักพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มีน้ำใจ และต้องดูแลคนที่จิตใจไม่ไหวเพียงรูปร่างหน้าตา เนื่องจากการเลือกคบคนมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตและอนาคตของคนในสังคม ดังปรากฏในเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ (อำภพร รินปัญญา, 2561) เช่น

แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์ มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
 ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน

(พระอภัยมณี)

จากคำประพันธ์ข้างต้นใช้กลวิธีทางภาษา คือ การใช้ภาพพจน์ โดยใช้การอุปมา ในบทประพันธ์นี้ใช้คำว่า เหมือน เปรียบเทียบความคดของเถาวัลย์กับน้ำใจของคนที่มีเถาวัลย์จะคดและยาวขนาดไหน ก็ไม่เทียบเท่าจิตใจคนที่อยากจะทำดียิ่งถึง ว่าเขาจะมีจิตใจที่ซื่อตรงหรือไม่ อีกทั้งยังสอดคล้องกับแนวคิดตามหลักพระพุทธศาสนาที่แทรกอยู่ในวรรณกรรมคำนี้ คือ การตั้งอยู่ในความไม่ประมาท รู้จักการควบคุมตรัสหายดังปรากฏในหลักธรรมทศ 6

ดังนั้น ลักษณะที่สำคัญของคติพจน์ในวรรณคดี ส่วนใหญ่จะเน้นไปที่คำสอนในด้านตัวบุคคล คือ 1) เกี่ยวกับเพศชายและเพศหญิง 2) การดำเนินชีวิต และ 3) การอยู่ร่วมกันในสังคม หากเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนในปัจจุบันนั้น ในมุมของการใช้คำหรือสำนวนจะมีการปรับและนำมาเรียบเรียงใหม่ให้เข้าใจง่ายมากกว่าการใช้ภาพพจน์ เช่น การอุปมา เหมือนในอดีต เนื่องจากปัจจุบันผู้อ่านมีความสนใจในด้านของเนื้อหา มากกว่าความไพเราะของหลักคำสอนต่าง ๆ ถึงแม้ว่าเนื้อหาจะไม่ใช้สิ่งใหม่ก็ตาม โดยความแตกต่าง คือ การนำวรรณคดีมาเรียบเรียงเป็นร้อยแก้ว มีการปรับเปลี่ยนคำและสำนวนไปตามความเหมาะสมกับยุคสมัย หรือนำมาประยุกต์ให้ร่วมสมัยมากขึ้น ยกตัวอย่าง เรื่องสุภาชิตสอนหญิง ที่มีใจความสำคัญเรื่องการสอนให้ผู้หญิงรักษนวลสงวนตัว รักศักดิ์ศรี รู้คุณค่าของตนเองเช่นเดิม แต่ถูกนำมาปรับคำสอนผ่านวิถีทางความคิดที่ทันสมัย เนื่องจากผู้หญิงในปัจจุบันมีความเท่าเทียมกับผู้ชายมากขึ้น ดังปรากฏในเรื่องสุภาชิตสอนหญิง ของสุนทรภู่ (กรมศิลปากร, 2563 : ออนไลน์) เช่น

จงรักษนวลสงวนนามห้ามใจไว้ อย่าหลงไหลจำคำที่ร่ำสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร อย่ารีบร้อนเร็ววันมักไม่ดี

(สุภาชิตสอนหญิง)

คำประพันธ์ข้างต้น สอนให้ผู้หญิงรักษนวลสงวนตัว เชื้อฟังคำสั่งสอนของพ่อแม่ การกระทำอะไรที่ไม่ดีให้นึกถึงหน้าพ่อแม่และแม่ไว้ การรีบร้อนมีความรักมักไม่จีรัง ซึ่งคติพจน์ได้ถูกนำมาเรียบเรียงนำเสนอใหม่ให้เข้ากับยุคปัจจุบันมากขึ้น ผ่านงานเขียนของเสรี วงษ์มณฑา (2540) เรื่องยายเฝ้าสอนหญิง เป็นการสอนหญิงผ่านมุมมองของเพศที่สาม เช่น

“สมัยก่อนเขาว่าอย่าทอดสะพานให้ชายอายุเขา ต้องรักษนวลสงวนตัว แต่สมัยนี้ขึ้นรถซ้ำไม่ทอดสะพานไปไหนจะได้มา มีหวังต้องแผ่นไปเป็นสมาชิกคานทองนิเวศน์ตาม ๆ กัน สะพานที่จะทอดไปบางทีสะพานไม้ไผ่ก็ไม่มีใครเขาเดิน สมัยนี้บางทีต้องทอดสะพานคอนกรีตเสริมเหล็ก ปูพรม โรยกลีบกุหลาบ โยนเชือกให้เขา แล้วช่วยออกแรงดึงเขาด้วยไม้งั้นก็ไม่มีมา ด้วยสตรีคิดว่าอาตมาต้องเล่นตัวไว้จะได้มีค่า บางทีก็ได้มีค่าสมใจ แต่มีค่าควรไว้ซึ่งการบูชา มากกว่าจะหามาไว้เป็นคูให้ชื่นมื่นอารมณ์ เพราะของสูงที่สุดเอื้อมอย่างนั้นชายได้พยายามไป ก็ให้เมียอ้วนที่ต้องเหยียดยีนไปไขว่คว้า”

(ยายเฝ้าสอนหญิง)

จากร้อยแก้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าผู้หญิงควรแสดงท่าทีต่อผู้ชายอย่างพองาม หากมากเกินไปผู้ชายจะเกิดความรำคาญ สุดท้ายจะไม่ได้ออกรเรือน และผู้ชายจะมองว่าผู้หญิงไม่มีค่าเมื่อได้มาง่าย ๆ ดังนั้น จึงควรแสดงท่าทางแต่พองามเหมาะสมและไม่ลดคุณค่าของตนเอง

บทสรุป

คติพจน์ในวรรณคดีมีการใช้แนวคิดเชื่อมโยงกับหลักทางพระพุทธศาสนาสอดคล้องไปกับการประพันธ์วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ซึ่งลักษณะที่สำคัญของคติพจน์ในวรรณคดี ส่วนใหญ่เน้นไปที่คำสอนในด้านตัวบุคคล คือ 1) เกี่ยวกับเพศชายและหญิง 2) การดำเนินชีวิต และ 3) การอยู่ร่วมกันในสังคม โดยมีกลวิธีทางภาษาด้านการใช้คำและการใช้ภาพพจน์ เช่น การอุปมา เป็นลักษณะเด่น โดยเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมคำสอนในปัจจุบันพบว่า มีการนำวรรณคดีเดิมมาเรียบเรียงเนื้อหาใหม่ให้เข้าใจง่ายและทันสมัยมากขึ้น ซึ่งเนื้อหาของคติพจน์ยังคงเป็นเช่นเดิม เพียงแต่บางเรื่องถูกนำมาปรับให้เข้ากับคนในปัจจุบันมากขึ้น เช่น การปฏิบัติตนของผู้หญิงที่เดิมต้องรักษนวลสงวนตัวมาก ห้ามใกล้ชิดผู้ชายที่ไม่ใช่สามี แต่ปัจจุบันผู้หญิงยังคงต้องรักษนวลสงวนตัวเหมือนเดิม เพียงแต่สามารถแสดงท่าทีได้มากขึ้น แต่ควรพอดีไม่เกินงาม แสดงถึงการพัฒนาของคำสอนที่ยังคงนำมาปฏิบัติในยุคปัจจุบันได้ เพียงแต่ต้องนำมาปรับกับบริบทสังคมที่ตนเองอยู่ให้เหมาะสม หากผู้อ่านวรรณคดีในยุคปัจจุบันสามารถนำคำสอนจากอดีตมาปรับใช้ให้เข้ากับปัจจุบันมากขึ้นจะเป็นการสร้างคุณค่าให้แก่วรรณคดีในทั้ง 5 ด้าน ได้แก่ คุณค่าทางอารมณ์ คุณค่าทางปัญญา คุณค่าทางศีลธรรม คุณค่าทางวัฒนธรรม และคุณค่าทางการใช้ภาษา เพื่อให้คติพจน์ในวรรณคดีได้รับการสืบสานและสามารถปรับให้สอดคล้องกับยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2563). **สวัสดิรักษาคำกลอน เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง ของสุนทรภู่**.
[Online]. Available : <https://finearts.go.th/kanchanaburilibrary/view/18710->
[2566, สิงหาคม 10].
- กุหลาบ มลลิกะมาส. (2559). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- จิตต์นิภา ศรีไสย์ และคณะ. (2559). **วรรณคดีและวรรณกรรม ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5**. กรุงเทพฯ :
พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.).
- จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์. (2560). **เอกสารประกอบการสอน วิชา THC 2301 พัฒนาการของวรรณคดีไทย**.
กรุงเทพ : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 1.
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปฐมพงษ์ สุขเล็ก. (2561). **กลวิธีทางภาษาสร้างความเป็นอื่นในวรรณคดีนิราศคำกลอนของสุนทรภู่**.
วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ปริทัศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, 6 (2), 16-34.
- วุฒิชัย ศรีจรรยา. (2563). **โลกทัศน์จากภาพพจน์ในวรรณคดีประเภทกลอนบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**.
วารสารมนุษยศาสตร์ ฉบับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 9 (2), 16-36.
- วันเนา ยูเต็น. (2530). **วรรณคดีเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม. (2555). **พิพิธภัณฑ์หม่อมเจ้าสิทธิกร กฤดากร**. [Online]. Available :
<http://m-culture.in.th/album/131811/>. [2566, สิงหาคม 15].
- สุภาพร คงศิริรัตน์. (2531). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**
เรื่องศรีสวัสดิ์ไตร. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สายป่าน ปุริวรรณชนะ. (2564). **หลักภาษาและการใช้ภาษาไทย 3**. กรุงเทพฯ : บริษัท ครูมีเดีย จำกัด.
- สำราญ ผลดี. (2561). **ไทยศึกษา Thai Study**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสรี วงษ์มณฑา. (2540). **ยายแก้วสอนหญิง**. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- สาวิตรี สิงห์ใหม่. (2549). **ภาพสะท้อนสังคมการศึกษาไทยในวรรณกรรมของถวัลย์ ภาสกร**.
สารนิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อำภาพร รินปัญญา. (2561). **วัจนภาษาคำสอนในวรรณคดีไทย เรื่อง พระอภัยมณี**.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.